

IQual!

Om IQ-diskriminering

En studie i normaliserad orättvisa

Riksföreningen JAG är en ideell riksförening för personer med flera stora funktionsnedsättningar, varav en avser den intellektuella förmågan. Riksföreningen JAG är religiöst och partipolitiskt obunden.

Riksföreningen JAGs ändamål är att arbeta för att medlemmarna ska ha möjlighet till ett gott liv genom:

- Jämlikhet, Assistans och Gemenskap (JAG)
- Bästa möjliga personligt anpassade assistans i livets alla situationer med respekt för människovärde och integritet
- Att på sina villkor leva i gemenskap med sin familj och leva som andra i samhället och få stimulerande upplevelser och erfarenheter på ett tryggt sätt
- Att den fysiska och psykiska hälsan främjas på alla sätt och att övriga intressen tillvaratas.

Denna rapport är gjord av IQual.

IQual samlar och sprider kunskap om självbestämmande och delaktighet med utgångspunkt från mänskliga rättigheter. Vi vill vara en källa till kunskap om hinder, möjligheter och lösningar och söker aktivt samarbete med forskare, utredare, medier, funktionsrättsorganisationer och andra. Framförallt vill vi motverka IQ-diskriminering.

Kontakt

Agneta Scherman
verksamhetsansvarig
tel 076-545 30 38
e-post agneta.scherman@iqual.se
<https://iqual.se>

Sammanfattning

Vi har frågat medlemmarna i Riksföreningen JAG om de upplever IQ-diskriminering i samhället. Denna rapport baseras på resultatet och hur det relaterar till Sveriges implementering av FN:s konvention om rättigheter för personer med funktionsnedsättningar. Vi menar som många andra att Sverige inte har implementerat konventionen fullt ut, vilket även lett till kritik från FN-kommittén. Personer med intellektuella funktionsnedsättningar diskrimineras i flera olika sammanhang och deras rättigheter enligt artikel 12 i konventionen respekteras inte.

Teoretisk ram och metod

Studien baseras på svar från 90 medlemmar i Riksföreningen JAG som besvarat en enkät om sina erfarenheter. Vi speglar resultaten mot filosofen Miranda Frickers resonemang om epistemisk orättvisa i boken: *Epistemisk orättvisa – Kunskap, makt och etik* (Fricker 2018). Kan denna diskriminering förstås genom begreppen vittnesorättvisa och tolkningsorättvisa, där individer med funktionsnedsättningar ofta inte ses som kunskapssubjekt?

Resultat

Resultaten visar att 64 procent av respondenterna har upplevt IQ-diskriminering, och flera anger att det hänt mer än tio gånger. Nästan en tiondel anger att det händer en till flera gånger varje dag. IQ-diskrimineringen utförs i många fall av vårdpersonal och tjänstepersoner. Resultaten från enkäten indikerar flera typer av diskriminering som har kategoriserats som

negativa attityder, orättvis bedömning från myndigheter, hot, sämre medicinsk behandling, indirekt diskriminering och sämre utfall av insatser.

Regelverk och rättigheter

Det finns brister i hur lagar och regler tolkas och hur insatser utförs. Det visar på ett glapp mellan politikens intentioner kring efterlevnad av konventionen och hur verkligheten ser ut.

Slutsatser

Med utgångspunkt från erfarenheterna hos medlemmarna i Riksföreningen JAG förstärker rapporten bilden av att Sverige inte lever upp till de rättigheter och skyldigheter som finns i FN:s konvention om rättigheter för personer med funktionsnedsättningar, inte minst när det gäller personer med flera omfattande funktionsnedsättningar varav en är en nedsättning av den intellektuella förmågan.

Miranda Frickers resonemang om epistemisk orättvisa ger förståelse för hur personer med intellektuella funktionsnedsättningar systematiskt diskrimineras genom att inte erkännas som kunskapssubjekt utan istället blir objekt för andras kunskap.

Genom att sätta ord på vad IQ-diskriminering är och i vilka situationer den uppstår, kan fördomar synliggöras. Därigenom skapa möjligheter att förändra attityder och motverka diskriminering.

Bakgrund

FN:s konvention om rättigheter för personer med funktionsnedsättningar och ett antal andra grundkonventioner har antagits som komplement och förstärkning av FN:s allmänna deklaration om mänskliga rättigheter för grupper som anses extra skyddsvärda. Funktionsrättskonventionen förtydligar att alla mänskliga rättigheter gäller fullt ut för personer med funktionsnedsättningar.

Sverige har hittills inte gjort konventionen till lag utan istället valt en transformering där

anpassningar görs av gällande lagstiftning. Det betyder att all lagstiftning i Sverige ska överensstämma med konventionen.

I samband med FN-kommitténs revision våren 2024 framfördes kritik mot hur Sverige implementerat konventionens artikel 12 och allas möjlighet att vara lika inför lagen. Ytterst handlar det om rätten att inte bli diskriminerad oavsett vilka funktionsnedsättningar en har.

IQ-diskriminering och epistemisk orättvisa

IQ-diskriminering är när en person med intellektuell funktionsnedsättning blir sämre behandlad än andra. IQ-diskriminering kan också vara när regler eller förutsättningar i samhället inte är anpassade för personer med intellektuella funktionsnedsättningar.

Vi frågade medlemmarna i Riksföreningen JAG om de blivit diskriminerade på grund av sina intellektuella funktionsnedsättningar och hur det i så fall yttrat sig.

Deras svar speglas mot brittiska filosofen Miranda Frickers resonemang i boken Epistemisk orättvisa: Kunskap, makt och etik. Fricker beskriver den orättvisa som drabbar vissa typer av personer för att de inte anses vara kunskapssubjekt utan istället blir objekt för andras kunskap.

Hon använder begreppen vittnesorättvisa och tolkningsorättvisa.

Vittnesorättvisa handlar om att fördomar mot olika sociala typer ger dessa personers uttalanden lägre trovärdighet.

Tolkningsorättvisa uppstår när de gemensamma verktyg som hjälper oss att tolka sociala fenomen och händelser är utformade på ett sådant sätt att inte människors sociala erfarenheter blir möjliga att ses som en del av hur verkligheten kan tolkas. Vi menar att intellektuella funktionsnedsättningar kan anses vara en social typ.

Genom att synliggöra de fördomar som människor utsätts för på grund av att de tillhör en viss social typ skapas möjligheter att förändra bemötande och motverka diskriminering. Likt Fricker beskriver framväxten av begreppet sexuella trakasserier (Fricker 2007, s 206) menar vi att benämningen IQ-diskriminering lyfter fram en specifik social erfarenhet och medvetandegör den tolkningsorättvisa som många personer med intellektuella funktionsnedsättningar upplever.

Så här gjorde vi

Riksföreningen JAGs fullvärdiga medlemmar (med egna funktionsnedsättningar) och deras legala företrädare (vårdnadshavare, gode män och förvaltare) ombads dela med sig av sina erfarenheter i en enkät. Undersökningen pågick 10 december 2024 – 31 januari 2025.

Enkäten gjordes i FORMS med fem flervälsfrågor och en öppen fråga där respondenterna ombads beskriva tillfällen när de upplevt IQ-diskriminering.

Resultat

Efter två påminnelser fick vi totalt 90 svar.

- Merparten av de svarande är över 25 år.
- 56 procent är kvinnor, 44 procent är män.
- 64 procent upplever att de har blivit IQ-diskriminerade.
- 64 procent av dessa anger att det har hänt mer än tio gånger.
- Nio procent anger att det händer en till flera gånger per dag.

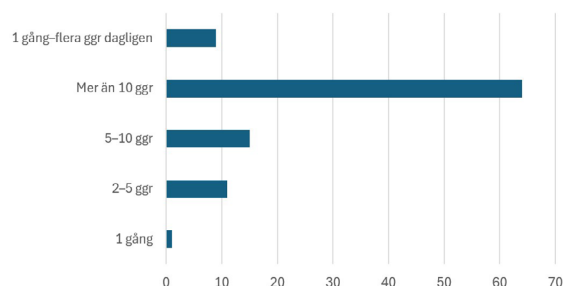

Bild 2 visar resultatet på frågan *Hur ofta har det hänt?*

1% svarar en gång, 11% svarar 2–5 gånger, 15% svarar 5–10 gånger, 64% svarar mer än tio gånger, 9% svarar en gång till flera gånger dagligen.

Fem alternativ gavs till i vilka sammanhang som diskrimineringen uppstått. Här var svaren ganska jämnt fördelade.

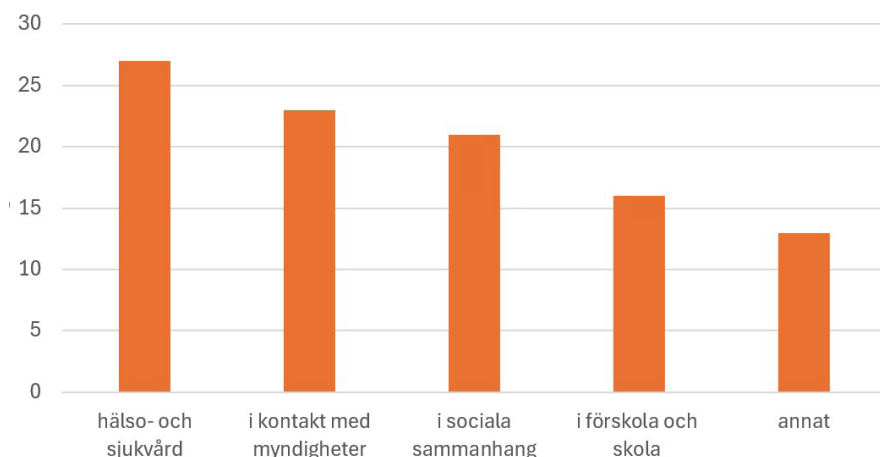

Bild 3 visar resultatet på frågan *I vilka sammanhang har du känt dig IQ-diskriminerad?*

27% svarar hälso- och sjukvård, 23% svarar i kontakt med myndigheter, 21% svarar i sociala sammanhang, 16% svarar i förskola och skola, 13% svarar annat.

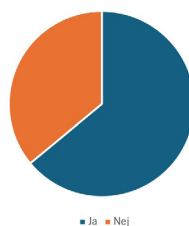

Bild 1 visar resultatet på frågan *Har du blivit illa behandlad på grund av din intellektuella funktionsnedsättning?*

64% svarar ja. 36% svarar nej.

De olika exempel som gavs på IQ-diskriminering har delats in i sex kategorier som presenteras nedan.

- Negativa attityder
- Orättvis bedömning från myndigheter
- Hot
- Sämre medicinsk behandling
- Indirekt diskriminering
- Sämre utfall/utförande av insats

Negativa attityder

Kategorin med flest exempel kallar vi "negativa attityder och fördomar". 13 av de svarande ger exempel på detta, allra vanligaste är att en blir pratad över huvudet på.

"Man pratar ofta OM istället för MED mig trots att jag är med. Tror det beror på att människor inte vet hur de ska bete sig, men jag tycker att

sjukvårdspersonal och myndighetspersoner, från t ex Försäkringskassan och kommunen borde veta bättre än så."

"Att vara på Hörselhabiliteringen och bli endast omtalad fast jag sitter mittemot audionomen. På toppen säger audionomen till min mamma/goda man: Vad söt hon är. Jag satt där och lyssnade!"

"Vid ett besök på kommunen, det började inte bra, med var mina företrädare, handläggaren möte oss i entrén men hälsade inte på mig, vi åkte till en våning där vi trängde in oss i ett litet rum där min rulle knappt fick plats. Handläggaren ställde massa frågor om mig utan att tilltala mig. Mina företrädare försökte hjälpa mig att få kontakt med handläggaren men det gick inte."

Bland äldre sociala konstruktioner om vad det innebär att ha intellektuell funktionsnedsättning återfinns bland annat synen att man är skamlig och måste döljas.

"På en plan när flygvärdinnan säger i högtalaren att han som var oroligt somnar snart. Det var SAS. Händelsen blev anmäld till JO, men jag utan advokat hade ingen chans mot dom på SAS."

Ett exempel på en stereotyp vardagsteori som fortfarande lever kvar är att personer med intellektuell funktionsnedsättning skulle vara "eviga barn". Det skapar ett underläge och en maktförskjutning till fördel för andra vuxna, till exempel personal och andra som en träffar, som gärna fattar beslut för personen med funktionsnedsättning.

"När man antar att jag vill lyssna på barnmusik bara för att jag sitter i rullstol och folk blir förvånade att jag gillar hårdrock och rock. När man tror att jag tycker om barnfilmer bara för att jag sitter i rullstol och blir förvånad att jag gillar skräckfilmer och actionfilmer."

"De bytte min inkontinensskydd i stödskrubben då jag vägrade gå till övervåningen där toa finns. Min mor tillika godman togs inte på allvar. Bara för att jag har intellektuell f.nedsättning, ville personalen bestämma vad som är bäst för mig, trots att det som var bäst för mig, var inte alltid bäst för personal. Gissa vem vann i dessa ojämna maktförhållanden där mitt liv bör stå i centrum."

"När jag gick i skolan så hade jag 2 kommunikationsknappar en röd och en grön för nej och ja. Min lärare la in en kommunikationslektion i veckan då hon ställde frågor som jag skulle svara ja eller nej på. Jag ville inte kommunicera på bestämd tid 40 min i veckan. Min lärare blev väldigt frustrerad över att jag inte svarade. Jag fick även höra att det vi skulle lära oss var att sitta stilla och lyssna."

Samma person beskriver också att en läkare sa till hennes mamma att hennes barn inte skulle ha behövt födas eftersom prov utvecklats för att sådana funktionsnedsättningar ska kunna fastställas innan födsel.

Flera svarande beskriver en bakvänd logik från till exempel hjälpmedelscentralen att de behöver bevisa att de har nytta av ett hjälpmedel innan de har testat eller fått möjlighet att lära sig hur hjälpmedlet används.

"När jag var tvungen att visa att jag kunde cykla för att få en hyra anpassad cykel. Istället för att få hyra anpassad cykel för att kunna lära mig att cykla. När jag inte fick möjlighet att lära mig ett ämne (t ex engelska) i skolan för att min lärare inte trodde att jag har förutsättning att lära mig."

Orättvis bedömning från myndigheter

Vi har fått fyra beskrivningar där myndigheter gör bedömningar utifrån antagandet att en person med intellektuella funktionsnedsättningar inte har samma behov som andra av att bestämma själv samt att beslut fattas utifrån personalens behov istället för personens.

"... Skolans ansvariga pedagog – i samband med dialog av lämpliga aktiviteter önskar personal ta den lätta vägen och jag avstå från att delta så det underlättar för personalen."

Hot

Fyra personer beskriver hotfulla situationer.

"I skolan skulle min lärare ge mig mat. Hon sa 'Om du inte öppnar munnen ordentligt nu så får du ingen mat'. Jag är gravt utvecklingsstörd och förstod inte vad hon sa än mindre konsekvenserna av det. Jag gick ner i vikt så mycket 1:a året i skolan att min läkare sa att jag måste ha en sondknapp på magen. Och så blev det."

"Blivit slagen & hotad på t-banan av okända personer samt blivit 'oproffsig' behandlad på DV, vilket slutade med att DV sa upp mig från DV utan jag fick något bra avslut."

Sämre medicinsk behandling

Tre personer har fått sämre medicinsk behandling:

"På vårdcentral och sjukhus, säger att symtom beror på funktionsnedsättning, läkare säger 'det är så dom kan se ut' (som har autism)."

"Vid ett tillfälle när jag opererades fick jag inte tillräckligt med smärtstillande och inte i rätt intervall/tid heller. Anledningen var att jag inte verkade ha ont eller sa ifrån. Jag hade så ont att jag höll fast mig i sänggrindarna och skrek högt till slut. Hade aldrig skrikit i hela mitt liv innan. Så det lärde jag mig. Det tog mer än 1 år innan jag kunde sova utan mardrömmar."

Att inte få bli undersökt relevant utifrån beskriven smärta – en utredning med EEG vore grund istället för utskrivning av tunga mediciner.

Indirekt diskriminering

Indirekt diskriminering är när någon missgynnas genom tillämpning av en bestämmelse, ett kriterium eller förfaringssätt som framstår som neutralt, men missgynnar enskilda utifrån diskrimineringsgrunder. Ett generellt exempel är att en inte har rätt till personlig assistans på daglig verksamhet medan personer med anställning på den ordinarie arbetsmarknaden har rätt till personlig assistans på arbetsplatsen.

Fyra personer lyfter fram indirekt diskriminering i sina svar.

"Att inte kunna identifiera mig digitalt med typ BankID via min god man gör att all kontakt kring ekonomi med banker blir krångligare. Att inte ha tillgång till min journal via 1177 för att jag inte får ha BankID."

"Tycker att det är jättedumt att personer med intellektuella funktionsnedsättningar inte får ha BankID. Det är en självklar grej i så många sammanhang och det är mycket svårare att inte ha samma möjligheter som de flesta 'normalfunkisar'" Särskilt eftersom 'funkisfunkisar' kanske kan behöva

det än mer än många andra, då vi har så många kontakter med myndigheter, vård- och andra inrättningar. Tror vi generellt har många fler såna kontakter än gemene man."

En person beskriver flera former av indirekt diskriminering. Den första berör medlemskap i HSB. Personen upplever själv att hen nekas medlemskap i HSB för att hen har intellektuell funktionsnedsättning. Den orsak som föreningarna anger är att alla som är ägare också måste bo i den lägenhet som en äger och eftersom det är föräldrar som köper den största andelen av lägenheten så nekas medlemskap. Frågan har diskuterats både lokalt och centralt i HSB och de har inte visat något intresse för att motverka den indirekta diskriminering som uppstår. Om det inte går att bli medlem i en bostadsrättsförening så ser personen stor risk att det kommer att bli nödvändigt att flytta till gruppboende där hen inte ser några möjligheter att få sina behov tillgodosedda.

"Vad kommunen kan erbjuda vår son är gruppboende, vilket inte på långa vägar möter vår sons behov. Det skulle bli ett trauma för honom att bo i en sådan miljö och behöva ge upp så otroligt mycket av sitt självbestämmande. Jag vet från föräldrar på olika ställen i landet att på gruppboende får den boende i regel bestämma vad man vill göra EN dag i veckan. Alla övriga är det grupp-aktiviteter som gäller. Det är inte värdigt att man ska behöva acceptera ett sådant liv där man inte får mer stöd att göra det man mår bra av och behöver. Vi vill därför att vår son ska ha egen lägenhet där han kan vara med sina personliga assistenter."

Sämre utfall/utförande av insats på grund av art av funktionsnedsättning

Sämre utfall/utförande av insats på grund av art av funktionsnedsättning rapporteras av nio personer. I den här kategorin beskrivs hur kombinationen av flera olika funktionsnedsättningar, varav en avser den intellektuella förmågan, resulterar i ett missgynnande. Ett exempel är den kommun som inte anser sig kunna verkställa daglig verksamhet eller gruppboende utifrån personens behov.

"Jag känner mig diskriminerad pga att det nästan inte finns något som riktar sig till personer med min kombination och nivå av funktionsnedsättningar

(grav autism, grav ADHD, stark kognitiv funktionsnedsättning). Det finns knappt några verksamheter (t ex DV, skolor etc) som vänder sig till min grupp (otillräcklig kunskap, otillräckliga individuella anpassningar, för lite personal) och inte heller passande aktiviteter. Aktiviteter vänder sig oftast antingen till personer som är mer högfungerande eller personer som "bara" har kognitiv funktionsnedsättning. Jag har varit med om att en särskola inte ville ta emot mig trots att det fanns plats, flera DV där jag varit beredd att pröva har sagt nej (när jag beviljades personlig assistans på DV fanns det DV som inte ville ha assistenter där), jag har blivit utslängd från ett korttidsboende där de inte klarade av mig och inte var beredd att skaffa fram kompetent personal..."

En person beskriver utförligt hur hen blev fråntagen sin viktigaste aktivitet på grund av utåtagerande beteende. Ett beteende som uppstod eftersom hen inte fick stöd enligt ett överenskommet visuellt bildschema. Att utföraren väljer att plocka bort aktiviteter istället för att hitta lösningar som fungerar beskrivs av

flera, liksom att personen tvingas avstå insatser på grund av att personalen inte kan möta personens behov.

"Jag anser att jag blev IQ-diskriminerad av gruppboenden då de inte följde överenskommet beslut om visuellt schema som jag måste ha för att förstå. Sen straffad för att jag blev rädd och arg. Resor drogs in och jag fick inte åka och simma längre för att jag hade blivit rädd och inte förstått var den nya personalen skulle åka med mig. Det var hemskt att jag inte skulle få åka och simma för det var de bästa dagarna jag hade då jag bodde på gruppboenden. Att simma med mina Halliwick kompisar. För då kände jag mig duktig för jag simmade 800 meter med min gamla assistent. Kan inte prata eller räkna men simma kan jag :-)"

"Att inte bli bra bemött i samband med färdtjänstresa. Slarv att förankra min rullstol, det är inte så noga. Slarv med hur bilbälte placeras, det är inte så noga. Att inte se o tala till mig, det är inte så noga. Så bra att mina assistenter står upp för mig och talar om direkt att detta inte är OK!"

Redogörelse för regelverk

JAG-medlemmarnas svar bekräftar att samhället inte lever upp till gällande regelverk kring rättigheter för personer med funktionsnedsättningar.

Lagstiftning och dess tolkning

För att säkerställa de politiska- och medborgerliga rättigheterna har Regeringsformen (RF) ändrats så att funktionsnedsättning ingår bland diskrimineringsgrunderna.

RF 1 kap 2 §

Det allmänna ska motverka diskriminering av människor på grund av kön, hudfärg, nationellt eller etniskt ursprung, språklig eller religiös tillhörighet, funktionshinder, sexuell läggning, ålder eller andra omständigheter som gäller den enskilde som person.

Utifrån de exempel som getts i undersökningen finns brister i efterlevnad av Hälso- och sjukvårdslagen, Socialtjänstlagen, LSS och Skollagen.

Föräldrabalken är en viktig lag för att tillgodose rättigheter enligt flera artiklar som gäller medborgerliga och politiska rättigheter.

Den svenska staten har vid införandet av FN-konventionen gjort bedömningen att befintlig lagstiftning med vissa justeringar lever upp till alla politiska och medborgerliga rättigheter som gäller direkt. Vidare menade staten vid införandet att de sociala, kulturella och ekonomiska rättigheterna kommer tillgodoses inom rimlig tid. (Chöler, Erdtman, Linder, 2018, s. 52)

FN:s konvention om rättigheter för personer med funktionsnedsättningar

Syftet med konventionen är att främja, skydda och säkerställa alla mänskliga rättigheter och grundläggande friheter för alla personer med funktionsnedsättningar och främja respekten för personers inneboende värde.

Konventionens rättigheter inbegriper de flesta samhällsområden och är därmed en viktig del av hur den svenska lagstiftningen skall tolkas. Att inte få sina rättigheter enligt konventionen tillgodosedda är inte en diskrimineringsfråga,

diskriminering inträder först när det går att bevisa att en person har blivit missgynnad i förhållande till en annan person på grund av sin funktionsnedsättning.

Det är ett antal artiklar i konventionen som är extra viktiga för förståelsen av det som vi kallar IQ-diskriminering.

Artikel 5 om Jämlikhet och icke-diskriminering sätter principerna som skall gälla alla oavsett funktionsnedsättning och artikel 12 och 19 innehåller rättigheter som möjliggör för personer med intellektuella funktionsnedsättningar att inte bli diskriminerade i samhället.

Det finns en direkt koppling mellan artikel 12 och artikel 19 eftersom rättigheterna i de båda artiklarna möjliggör för personer att (oavsett hur behovet av stöd ser ut) vara ett subjekt som efterfrågar insatser som gör det möjligt att leva i samhället som andra.

FN:s allmänna kommentar nummer 5

Artikel 19 är därför kopplad till erkännandet och utövandet av att vara en person i lagens mening och rättskapaciteten i enlighet med artikel 12 i konventionen. Detta förklaras närmare i kommitténs allmänna kommentar nr 1 (2014) om lika erkännande inför lagen.

Kärnan i artikel 12 handlar om det grundläggande skiftet från ställföreträdande beslutsfattande (substitute decision-making) till stöd i beslutsfattande (supported decision-making). Kravet är att ta hänsyn till personens vilja och preferenser istället för en princip om individens bästa som objektivt kan fastställas. När det trots olika försök inte är möjligt att fastställa en persons vilja och önskemål måste den bästa möjliga tolkningen av den enskilda individens önskemål gälla.

Allmän kommentar nr 1, artikel 12 paragraf 4, s 13 svensk översättning

När det trots ansevärda försök, inte är möjligt att fastställa individens vilja och önskemål, måste den "bästa tolkningen av vilja och önskemål" ersätta ett fastställande av "individens bästa". Detta respekterar individens rättigheter, vilja och önskemål, i enlighet med artikel 12. Paragraf 4.

Principen om individens bästa är inte en garanti som följer artikel 12 i förhållande till vuxna. Paradigmet "vilja och önskemål" måste ersätta paradigmet om individens bästa för att säkerställa att personer med funktionsnedsättning åtnjuter rätten till rättskapacitet på jämlika villkor.

Diskriminering

Diskriminering i vardagligt tal kan handla om att bli utsatt för orättvis behandling, på jobb, skola eller kanske när du går på restaurang. Det behöver inte vara diskriminering i juridisk mening. Diskrimineringslagen anger vad som är diskriminering i juridisk mening på vissa fastställda områden, men det finns även andra lagar som kan bli aktuella för att visa diskriminering. Diskrimineringslagen behöver ses i relation till andra lagar, exempelvis lagen om anställningsskydd, skollagen och plan- och bygglagen.

Diskrimineringslagen reglerar endast diskriminering på de samhällsområden som omfattas av lagen; arbetsliv, utbildning, hälso- och sjukvård, socialtjänst, färdtjänst, socialförsäkringsområdet etc. Den innehåller alltså inget generellt diskrimineringsförbud.

Enligt diskrimineringslagen kan diskrimineringsformer vara

- Direkt diskriminering: att någon missgynnas på grund av sin funktionsnedsättning i en jämförbar situation
- Indirekt diskriminering: att någon missgynnas genom bestämmelse, ett kriterium eller förfaringssätt som skall framstå som neutralt, men som missgynnar personer på grund av funktionsnedsättning
- Bristande tillgänglighet
- Trakasserier på grund av funktionsnedsättning
- Sexuella trakasserier
- Instruktioner om att diskriminera

Diskrimineringslagen och Diskrimineringsombudsmannens arbete syftar framförallt till att aktörerna på de angivna samhällsområdena ska vidta aktiva förebyggande åtgärder för att diskriminering inte ska ske. Därför är DO:s

viktigaste roll att utöva tillsyn och utdöma viten till dem som inte vidtar de åtgärder som de är skyldiga att göra.

Juridisk process vid diskriminering

När en enskild person upplever sig utsatt för IQ-diskriminering är det avgörande, att precis som de svarande i vår enkät gjort, skriva ner den situation som har uppstått. Det är den uppkomna situationen som är vägledande för den fortsatta processen.

De rättsliga alternativ som finns för att juridiskt angripa diskriminering är

1. Rikta anspråk på diskrimineringsersättning mot den som diskriminerat i strid mot ett förbud (DL 5 kap § 1)
2. Ogiltigförklaring av uppsägning eller annan rättshandling
3. Stämna staten i allmän domstol för brott mot Europakonventionen (Lag 19994:1219)

Grunden i diskrimineringslagen är att den som upplever sig diskriminerad ska visa på omständigheter att diskriminering skett och att det ligger på den som diskriminerar att bevisa att så inte har skett. (DL 6 kap 3 §)

Den som menar sig ha blivit diskriminerad har rätt att själv föra sin talan i process om diskriminering och diskrimineringsersättning. Enligt diskrimineringslagen 6 kap 2 § har även DO eller ideell förening som företräder sina medlemmars intressen möjlighet att föra talan. Speciella regler gäller för arbetstagarorganisationer.

Processen att få beslut i domstol att en har blivit utsatt för diskriminering och har rätt till diskrimineringsersättning är lång och mödosam vare sig det är DO som driver ärendet, den diskriminerade eller en organisation som företräder sina medlemmars intressen.

1. Utredning för att sammanställa en stämningsansökan
2. Förberedelse för förhandling
3. Huvudförhandling
4. Dom/beslut
5. Eventuella överklaganden

Slutsatser och diskussion om epistemisk orättvisa

Denna studie har sina begränsningar i att det är en relativt liten och specifikt avgränsad målgrupp som har besvarat frågorna. Samtidigt är det också studiens styrka att deltagarna hör till de personer som har störst behov av att skyddas mot diskriminering och för vilka hotet mot deras mänskliga rättigheter är störst.

IQ-diskriminering sker när en person blir missgynnad i jämförelse med andra i samma situation och detta missgynnande beror på den intellektuella funktionsnedsättningen. Den vanligaste situationen är att bli talad över huvudet på, extra anmärkningsvärt är det när professionella gör detta.

Det är tydligt att lagstiftarna och tolkare av lagstiftning inte har gjort tillräckligt för att personer med omfattande funktionsnedsättningar och en nedsättning av den intellektuella förmågan ska få sitt behov av stöd i beslutsfattande tillgodosett och respekterat. Som beskrivits ovan understryker FN-konventionen och FN-kommitténs uttolkning av artikel 12 att även om huvudmannen har behov av stöd att uttrycka sin vilja och få den tolkad av någon annan så ska den viljan respekteras och accepteras. I Sverige har personer rätt till stödjande beslutsfattande av en god man. Den gode mannen behöver ha förmåga att ge stöd i att tolka och uttrycka ens vilja för om den viljan inte respekteras uppstår diskriminering.

En del av resultaten kan ses som effekter av den vittnesorättvisa som följer av att enskilda personer inte får sina erfarenheter erkända eller tolkade på ett sådant sätt så att diskriminering inte uppstår. Den epistemiska orättvisan skapar konsekvenser både för den som blir diskriminerad och den som diskriminerar.

Utifrån vår rapport går det att dra flera slutsatser om epistemisk orättvisa i relation till personer med intellektuella funktionsnedsättningar:

1. Vittnesorättvisa manifesteras tydligt

Undersökningen visar att personer med intellektuella funktionsnedsättningar systematiskt får sin trovärdighet underminerad. Det mest framträdande exemplet är att många

blir "pratade över huvudet på" eller att personer talar "om" dem istället för "med" dem, vilket visar att de inte betraktas som fullvärdiga kunskapssubjekt. Särskilt allvarligt är att detta även gäller professionella i vård, omsorg och myndigheter.

2. Tolkingsorättvisa på strukturell nivå

Samhället saknar adekvata begrepp och ramverk för att tolka de erfarenheter som personer med intellektuella funktionsnedsättningar har. Rapporten framhåller att begreppet "IQ-diskriminering" kan fylla en viktig funktion genom att ge ett namn åt dessa specifika sociala erfarenheter, vilket kan bidra till att minska tolkningsorättvisan.

3. Maktförhållanden förstärker epistemisk orättvisa

När personer med intellektuella funktionsnedsättningar blir betraktade som barn med barnsliga intressen oavsett ålder skapas ett underläge och en maktförskjutning där andra vuxna fattar beslut åt dem. Detta är ett tydligt exempel på hur epistemisk orättvisa kan manifesteras.

4. Expertis om egna behov ignoreras

Flera exempel i rapporten visar hur personernas kunskap om sina egna behov förbises, exempelvis när de får sämre medicinsk behandling där symptom avfärdas med hänvisning till funktionsnedsättningen, eller när insatser utformas efter personalens behov snarare än individens.

5. Tvångskommunikation som epistemisk orättvisa

Exemplet där en person tvingas kommunicera på ett specifikt sätt under schemalagd tid visar hur personer med intellektuella funktionsnedsättningar fråntas rätten att själva välja när och hur de vill uttrycka sin kunskap och sina erfarenheter.

6. Glapp mellan regelverk och verklighet

Trots att Sverige har ratificerat FN-konventionen om rättigheter för personer med funktionsnedsättning finns ett stort glapp mellan mänskliga rättigheter och den verklighet som

personerna upplever. Detta glapp kan ses som en form av epistemisk orättvisa där det formellt finns erkännande av personernas rättigheter, men där praktiken inte följer detta.

7. Epistemisk orättvisa i myndighetsbeslut

Rapporten beskriver situationer där myndigheter gör bedömningar utifrån antagandet att personer med intellektuella funktionsnedsättningar inte har samma behov av självbestämmande som andra, vilket är ett direkt uttryck för epistemisk orättvisa.

Miranda Frickers resonemang om epistemisk orättvisa ger ett teoretiskt verktyg för att förstå hur personer med intellektuella funktionsnedsättningar systematiskt diskrimineras genom att inte erkännas som kunskapssubjekt utan istället blir objekt för andras kunskap. Rapporten visar att det här är ett utbrett problem i Sverige, trots lagstiftning och konventionen som ska förhindra detta.

Genom att sätta ord på vad IQ-diskriminering är och i vilka situationer som den uppstår kan vi synliggöra den normaliserade orättvisa som personer med intellektuella funktionsnedsättningar utsätts för. När de berörda själva förstår att deras erfarenheter är giltiga och kräver att tillmätas trovärdighet så påverkas både självbilden och den bild som omgivningen har att tolka verkligheten utifrån.

I och med att begreppet IQ-diskriminering sprids kommer troligtvis fler inledningsvis uppleva sig orättvist behandlade, men att förstå sina grundläggande mänskliga rättigheter är ett första steg att mot att kräva förändring. Att vara erkänd av samhället som bärare av kunskap och få det stöd en behöver för att uttrycka den, är redan en rättighet enligt FNs konvention om rättigheter för personer med funktionsnedsättningar. Må denna rapport bidra till att denna rättighet efterlevs.

Referenser

Sammanfattande kommentarer avseende Sveriges kombinerade andra och tredje periodiska rapport, Allmän kommentar nr 1 (2014) om artikel 12 Likhet inför lagen
Epistemisk orättvisa. Kunskap, makt och etik. Miranda Fricker, Oxford 2007
Motverka funktionsdiskriminering och förändra samhället - Med lagen som verktyg. Maria Chöler, Emil Erdtman och Ola Linder. Stockholm 2018

Artikel 5 Jämlikhet och icke-diskriminering

1. Konventionsstaterna erkänner att alla människor är lika inför och enligt lagen och utan någon diskriminering berättigade till lika skydd och lika förmåner enligt lagen.
2. Konventionsstaterna ska förbjuda all diskriminering på grund av funktionsnedsättning och garantera personer med funktionsnedsättning lika och effektivt rättsligt skydd mot diskriminering på alla grunder.
3. För att främja jämlikhet och avskaffa diskriminering ska konventionsstaterna vidta alla ändamålsenliga åtgärder för att säkerställa att skälig anpassning tillhandahålls.
4. Särskilda åtgärder som är nödvändiga för att påskynda eller uppnå faktisk jämlikhet för personer med funktionsnedsättning ska inte betraktas som diskriminering enligt denna konvention.

Artikel 12 Likhet inför lagen

1. Konventionsstaterna bekräftar åter att personer med funktionsnedsättning har rätt att i alla sammanhang bli erkända som personer i lagens mening.
2. Konventionsstaterna ska erkänna att personer med funktionsnedsättning åtnjuter rättskapacitet på lika villkor som andra i alla hänseenden.
3. Konventionsstaterna ska vidta ändamålsenliga åtgärder för att erbjuda personer med funktionsnedsättning tillgång till det stöd de kan behöva för att utöva sin rättskapacitet.
4. Konventionsstaterna ska säkerställa att alla åtgärder som hänför sig till utövandet av rättskapacitet tillgodoser en ändamålsenlig och verksam garanti för att förhindra missbruk i enlighet med de mänskliga rättigheterna. Sådana garantier ska säkerställa att åtgärder som hänför sig till utövandet av rättskapacitet respekterar personens rättigheter, önskemål och preferenser, är fria från motstridiga intressen och otillbörlig inverkan, är proportionella och anpassade till personens förhållanden, sätts in under kortast möjliga tid samt är föremål för regelbunden översyn av en behörig, oberoende och opartisk myndighet eller ett rättsligt organ. Garantierna ska stå i proportion till den grad sådana åtgärder inverkar på personens rättigheter och intressen.
5. Med förbehåll för bestämmelserna i denna artikel, ska konventionsstaterna vidta alla ändamålsenliga och effektiva åtgärder för att säkerställa lika rätt för personer med funktionsnedsättning att äga eller ärva egendom, kontrollera sina egna ekonomiska angelägenheter och ha lika tillgång till banklån, hypotekslån och andra former av finansiella krediter och ska säkerställa att personer med funktionsnedsättning inte godtyckligt berövas sin egendom.

Artikel 19 Rätt att leva självständigt och att delta i samhället

- Konventionsstaterna erkänner lika rätt för alla personer med funktionsnedsättning att leva i samhället med lika valmöjligheter som andra personer och ska vidta effektiva och ändamålsenliga åtgärder för att underlätta att personer med funktionsnedsättning fullt åtnjuter denna rätt och deras fulla inkludering och deltagande i samhället, bland annat genom att säkerställa att
- a) personer med funktionsnedsättning har möjlighet att välja sin boställningsort och var och med vem de vill leva på lika villkor som andra och inte är tvungna att bo i särskilda boendeformer,
 - b) personer med funktionsnedsättning har tillgång till olika former av samhälls- service både i hemmet och inom särskilt boende och till annan service, bland annat sådant personligt stöd som är nödvändigt för att stödja boende och deltagande i samhället och för att förhindra isolering och avskildhet från samhället, samt
 - c) samhällsservice och anläggningar avsedda för allmänheten är tillgängliga på lika villkor för personer med funktionsnedsättning och svarar mot deras behov.